

Civilizace a příroda v dějinách myšlení

P. Jemelka: Civilization and Nature in the History of Philosophy. Život. Prostr., Vol. 37, No. 5, 233 – 235, 2003.

A reflection of the environmental problems is an important part of the present philosophy. This perspective advances specifically the traditional philosophical enquire after a form and transformation of the man – nature relationship in context of the present global ecological crisis as one of the important features of today. A critical self-reflection, aiming to the history of a creation and development of this thematic perspective, is a standard part of this philosophical research. The history of the environmental philosophy (or ethics) is undertaken by many authors. A critical evaluation of the position and the role of our native philosophical production has not been elaborated yet.

Významnou součástí soudobého teoretického obrazu světa je i reflexe tzv. environmentální problematiky. Celý její komplex je již standardně explikován jako problém nesporně antropogenní. V teoretické oblasti tak jde o výsledek postupného uvědomování potřeby nově definovat některé pojmy, které byly dosud bezproblémově přijímány víceméně jako axiomy. Patří mezi ně i *kultura* či *civilizace* – takto je např. založena koncepce *evoluční ontologie* filozofa J. Šmajse.

Stále intenzivněji je vnímána nutnost revidovat původně pozitivní chápání těchto klíčových fenomenů. Přes všechny existující starší kritiky (např. J. J. Rousseau) je totiž možno považovat pojem *civilizace* za typický projev novověkého aktivního poměru ke světu – ať již k přírodě, nebo v původních historických konsekvencích k veškerému mimoevropskému zbytku světa včetně jeho obyvatel. A jako takový byl naplněn obvykle spíše pozitivním obsahem (např. Morganovo historizující pojetí).

Zmíněná kritika si všímá zejména opozice civilizace a kultury vůči přírodě; protipřírodnost byla ovšem v původním pojetí považována za největší civilizační klad. Příroda byla překážkou a protivníkem, nebo jí náleželo submisivní místo. Axiologicky byla příroda chápána jako hodnota nanejvýš potenciální – zdroj či surovina teprve čekající na odpovídající zhodnocení prostřednictvím civilizačních (technologických) nebo kulturních (uměleckých) prostředků. Za sféru skutečných hodnot byla považována pouze skutečnost kulturní, tedy člověkem přetvořená a kultivovaná.

Ono původní, zcela samozřejmé a vesměs utilitární chápání přírody, bylo provázeno popisným přístupem klasické vědní teorie. Ta zkoumala izolované (vyabstrahované) jevy či jednotliviny a byla provázena notně spekulativní naturfilozofickou syntézou, směřující k obvyklé teleologické (a tedy antropomorfní) interpretaci reality. Postupně však i sem (i díky vkladu německé klasické filozofie) pronikl historizující úhel pohledu. Konečně bylo uznáno, že i příroda má své spontánní dějiny (nebo-li, že dějiny nejsou vždy jen záležitostí aktivity nějakého subjektu).

Důležitou roli v tomto myšlenkovém vývoji sehrála i výrazná paradigmatická proměna biologie 19. století (zejména buněčná teorie a Darwin, později genetická teorie). Znamenala posun v pohledu na svět. Vnější podmínky (resp. prostředí) přestaly být nediferencovaným šedým pozadím zkoumaných fenomenů, ale staly se samy již trvale předmětem vědeckého zájmu.

Neznamená to ovšem jen zrození *ekologie* jako vědního oboru (který byl ostatně původně pojímán jako „sociologie“ nebo „ekonomie přírody“). Tento přístup spolu s krizí tradičních teoretických disciplin vyvolal požadavek metodologické přestavby přírodovědy jako celku. Pro nás je zajímavý mj. vznik tzv. hraničních oborů, které překlenuly původně zapovězený předěl oblastí působnosti věd o živé a neživé přírodě.

Změna úhlu pohledu postupně nalezla odezvu i mimo původní sféru přírodní vědy a ovlivnila celou řadu dalších oborů (sociologii, psychologii, pedagogiku, historii, lingvistiku, medicínu aj.) a, samozřejmě, také filozofii.

Do teoretického myšlení 19. století tak vstoupilo velmi rázně zejména evolucionistické téma s kontextem otázek prostředí. Evolucionismus ovšem mocně zapůsobil také na dobovou uměleckou tvorbu i na její teoretickou reflexi (Tyrš, Hostinský). Ovšem ještě poměrně dlouho trvalo, než se deskriptivní pohled na prostředí změnil ve zkoumání „problému prostředí“ v oně již zmiňované antropogenní a zároveň existenční a existenciální dimenzi, kterou vyjadřuje dnešní shrnující pojem *ekologická krize*.

Reflexe přírody

Příroda byla vždy vděčným tématem vědy (včetně aplikací), filozofie i umění. Teprve nedávná minulost zproblematizovala ono samozřejmé chápání přírody jen jako suroviny pro uskutečnění změn, generovaných suverénním oduševnělým (racionálním) subjektem.

Můžeme to vyjádřit i tak, že původně vesměs nebyl uvědomován potenciálně problematický či rizikový aspekt vztahu mezi člověkem (lidstvem, civilizací) a přírodou v tom smyslu, že nebezpečná nemusí být nutně vždy jen příroda.

Věda, jako legitimní vzorový prototyp racionality, se už od dob F. Bacona chápala především jako prostředek zcela samozřejmě praktické exploatace. Příroda byla tím, co muselo být potlačováno, přemáháno a kroceno. To se ostatně týká i častého pojmového ztotožnění *přírody a přirozenosti*. Boj s přírodou byl morálním závazkem. Vědecká teorie měla jako kritérium objektivnost, přesto byla (a dodnes je) otázkou správnosti poznatků vždy prakticky testována ve smyslu *užitečnosti*.

Ani tzv. moderní filozofie vztah k přírodě po dlouhou dobu nerefletovala z hlediska existenčního rizika, které ostatně nenazrálo do podoby viditelných krizových projevů. Vztah k přírodě tu byl problémem ryze *epistemologickým* – tedy problémem možnosti, mezí, metod a kritéria poznání tohoto *objektu*.

Úsilí o poznání pokud možno bez hodnotících soudů našlo svůj odraz v pozitivistické variantě filozofie, odmítající jakoukoliv angažovanost či opuštění pozice pozorovatele. Ani tzv. filozofie života neměla (v kontextu nietzscheovské apoteózy síly a dravé vitality) pochopení pro požadavek péče, soucitu a ochrany. V případě vitalizmu byly i možné existenční problémy interpretovány teleologicky – a tedy v podstatě opět jako otázka vědění. Svéráznou pozici ovšem nalezneme u nábožensky (katolicky) orientované filozofie. Ta sice tradičně řešila poněkud jiný okruh otázek (včetně bojovného odmítání darwinismu), rozvíjející se existenciální zaměřenost ji však přivedla už v meziválečném období ke kritice civilizace jako fenomenu univerzální devastace hodnot. S jistým zjednodušením lze říci, že právě tito autoři (např. Marcel, 1932) víceméně

jako jediní v uvedeném období nesdílejí jinak zcela obvyklý „civilizační“ optimismus funkcionalistického životního stylu moderny (včetně „zpěvů telegrafních drátů“ v poezii). Ohroženou přírodou se však ani oni nezabývají.

Formování environmentalistického myšlení

O skutečném rozvoji environmentalistického myšlení můžeme hovořit teprve ve druhé polovině minulého století. I přes některé výjimky (A. Leopold v USA či A. Pammrová v ČR) lze říci, že problémy prostředí dosud nenazrály do podoby, která by z nich učinila zajímavé téma pro vědci i filozofickou reflexi. Pro úplnost ovšem dodejme, že některé země již v této době musely čelit značným obtížím (např. rozsáhlá vodní a větrná eroze v Rusku a v USA).

Při formování environmentalistického myšlení ovšem právě filozofie a etika sehrály významnou roli. Přírodní vědy pro něj poskytly východisko, nesehrály však syntetizující roli při utváření nového paradigmatu, reagujícího na konfrontaci s reálnou hrozbou fatální a nevratné devastace světa. Důvod můžeme spatřovat jednak v převažující specializační roztržitosti jednotlivých vědních oblastí, jednak (a především) v oně neustálé prakticistní aplikační zaměřenosti a motivaci výzkumu, jehož cílem zůstává co možná efektivní exploatace přírodních zdrojů.

Přitom právě v této oblasti lze s největší pravděpodobností hledat legitimní odpověď na otázku smyslu další existence filozofie. Vývoj po 2. světové válce přinesl změnu tradiční epistemologické filozofické perspektivy – směrem k rozvíjení existencialismu a také k postupnému zrodu environmentalistického uvažování. Vývoj této linie lze zjednodušeně charakterizovat tak, že od původní filozofie přírody se důraz oně nové vznikající perspektivy postupně přesouval směrem k „antropickému“ vnímání. Z přírody „o sobě“ se v tomto vidění stává prostředí lidského života. Případně – ne vždy a ne zcela samozřejmě – i pro další živé organismy. Teprve odtud filozofické myšlení dospělo k vědomí (či intuici) nesamozřejmosti lidského disponování s mimolidským světem (přírodou) i postupnému povědomí o existujících i nově vznikajících problémech, spjatých zejména s expanzí technické civilizace.

Zjednodušeně lze říci, že filozofie prošla vývojem od objektivistické neangažované pozice k evidování „problému prostředí“ v antropickém i biotickém kontextu. Jde o další vývoj původního filozofického uvažování o smyslu skutečnosti. Jedná se o posun od vědy a filozofií společně sdílené otázky po povaze světa k již ryze filozofickému tázání po jeho smyslu i po smyslu lidské existence a aktivity. Motivací již není jen epistemologický zájem a ukojení zvědavosti, ale pře-

devším znepokojení, plynoucí z vědomí nebezpečí stále rostoucího rizika globální krize prostředí.

Právě takto motivovaná filozofická a etická produkce ve velmi krátkém časovém rozpětí rozkvetla do pozoruhodně mohutné podoby tisíců dnes ve světě publikovaných textů. Ovšem pro další smysluplné a použitelné pokračování i tento prototyp myšlení vyžaduje kritickou sebereflexi.

Zdá se, že nazrál čas pro zpracování takto motivovaných dějin filozofické environmentalistiky. V zahraničí se již toto téma po nějaký čas rozvíjí (R. F. Nash, R. Routley aj.) a také někteří naši autoři se jím zabývají (O. Suša, R. Kolářský).

Stranou pozornosti tohoto historiografického zájmu však dosud zůstávala naše vlastní filozofická produkce. Zdá se však, že i ona může nabídnout zajímavé podněty a inspirace, jak pro uvažování o kořenech a vývoji environmentalistického filozofického myšlení, tak i pro zcela nový a netradiční pohled na historii domácí filozofické a etické tvorby (blíže Jemelka, 2002).

Může tak být i příspěvkem do diskuse o místě, významu a roli filozofie v naší duchovní kultuře. České a slovenské filozofické myšlení tvoří jeden celek nejen díky dlouhé době společného života a vývoje, ale i díky pokračující spolupráci a velmi dobrým profesionálním i osobním vztahům autorů z obou republik.

Literatura

- Jemelka, P.: Environmentalismus v českém filozofickém myšlení 1. poloviny 20. století. Masarykova univerzita Brno, 2002, 146 s.
 Marcel, G.: Poznámky o současné bezbožnosti. Akord, 5, 1932, s. 16 – 42, 81 – 85, 125 – 130.

Doc. PhDr. Petr Jemelka, Dr., Katedra občanské výchovy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, Poříčí 31, 603 00 Brno, Jemelka@ped.muni.cz

